

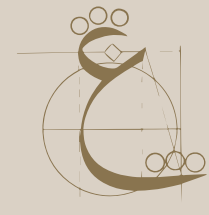

kadim

SAYI / ISSUE 8 · EKİM / OCTOBER 2024

08

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 8 • EKİM | OCTOBER 2024

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • EKİM | OCTOBER 2024

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | Boğaziçi Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Tımar Mutasarrıflarının Standart Gelirleri ve Sefer Harcamaları Hakkında Bazı Bulgular*

BÜNYAMİN PUNAR**

ÖZ

ABSTRACT

16. yüzyıl sonları itibarıyla tımarın Osmanlı ordusuna yaptığı katkının hem nitelik hem de sayı açısından düşmeye başladığı literatürde iyice yerleşmiş bir bilgidir. Bu düşüşün gerekçesi olarak genellikle sisteme hariçten giren reaya kökenli tımarlılara odaklanılmaktadır. Mevcut literatür, bunların askerlik mesleğinden olmayıp seferlerden geri durduğu veya atadan tımar sahiplerine kıyasla teçhizat temini ve kullanımında daha yeteneksiz olduklarını kabul eder. Halbuki, bir tımarlıyı sefere katılmakta ve savaş aleti temininde daha çok zorlayacak unsur, kökeninden önce, gelirinin sefer masrafını karşılamakta ne kadar yeterli olduğudur. Bu makale, 17. yüzyılın ikinci yarısında bir tımar gelirlerinin sefer masraflarını ne kadar karşıladığı sorusuyla, tımarın askeri katkısının düşüş sebepleri arasında zayıf kalan bu zemine dikkat çekmektedir. Araştırma, gelir verisini çeşitli birincil kaynaklardan nominal-reel ayrımını tartışarak çekmekte ve literatürün ürettiği bazı bilgiler ışığında nominal gelir verisini dönemin realitesine yaklaştırmaktadır. Masraflar araştırılırken cebeli getirme limitleri ve miri leventlerin masraf bilgilerine başvurmaktadır. Gelir ve giderleri kıyaslayarak, tımarın orduya katkısındaki düşüşün sebepleri arasında iktisadi gerekçelere hak ettiği değeri teslim etme gayesi taşınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tımar Sistemi, Osmanlı Ordusu, Tımar Erbabının Geliri, Tımar Erbabının Sefer Masrafları.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 22 Mart 2024 | Date Received: 22 March 2024
Kabul Tarihi: 15 Ağustos 2024 | Date Accepted: 15 August 2024

ATIF | CITATION

Punar, Bünyamin. "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Tımar Mutasarrıflarının Standart Gelirleri ve Sefer Harcamaları Hakkında Bazı Bulgular". *Kadim* 8 (Ekim 2024), 1-21. doi.org/10.54462/kadim.1457349

* Bu makale yazarın "Askeri Dönüşüm Çağında Osmanlı Tımar Sistemi (1645-1739)" isimli doktora tezinin 3. bölümünün ikinci alt başlığının (Bünyamin Punar, Askeri Dönüşüm Çağında Osmanlı Tımar Sistemi (1645-1739) (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 247-277) yeniden kurgulanıp, yeni bulgu ve değerlendirmeler çerçevesinde yazılmış hâlidir.

** Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, bunyaminpunar@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0116-0009.

SOME FINDINGS ON THE STANDARD INCOMES AND CAMPAIGN EXPENSES OF OTTOMAN TİMAR HOLDERS AT THE SECOND HALF OF 17TH CENTURY

It is accepted that, from the late 16th century onwards, contribution of the *timar* system to the Ottoman army began to decline qualitatively and quantitatively. As a reason for this decline, the focus is usually on reaya-originated *timar* holders. The literature assumes that these individuals were not of a military background and avoided campaigns or were less capable in acquiring and using equipment compared to hereditary timariots. However, a more significant factor that would challenge a timariot in campaigning is not his origin, but how sufficiently his income covers the campaign expenses. This article draws attention to this weak ground amongst the reasons of the decline of military contribution of *timar* system through the question of how well the income of a *timar* covered campaign expenses throughout the second half of the 17th century. It extracts income data from various primary sources by discussing the nominal-real distinction and brings the nominal income data closer to the realities of the period. In investigating expenses, it consults the *cebeli* provisioning limits and expenditure data of the miri levants. It aims to give due recognition to the economic reasons among the causes for the decline in the *timar* system's contribution to the army.

Keywords: Tımar System, Ottoman Army, Income of Timariots, Campaign Expenses of Timariots.

GİRİŞ

O smanlının kadim ve büyük kurumlarından timarın 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işlevini yitirmeye başladığı ve sistemin seferlere katkısının eski şanlı günlerine nazaran giderek daha düşük seviyelerde kaldığı literatürde yaygın bir ön kabuldür. Ayn Ali ve Koçibey gibi 17. yüzyıl ıslahat risalesi yazarlarının timar hakkında işaret ettikleri sorunlar, 17. yüzyıldan itibaren ulaşılabilen sefer yoklamalarının sayıca az olması ve tahrir yenilemelerinin istisnai durumlar haricinde askıya alınması bu ön kabulü temellendiren güçlü delillerdir. Literatürde sıkça dillendirilen ve genel olarak delillendirilen bu ön kabulün mikro ölçekte ifade ettiği mana yoğunluklu olarak intikal meseleleri bağlamında ele alınmış bir konudur. Bu suretle timara sonradan giren reayanın, atadan dededen timar sahibi olanlar karşısındaki oranları sistemin askeri yönünü hangi coğrafya ve zaman diliminde ne derece yıpratmış popülar bir araştırma konusu olmuştur. 1 Ancak timarın askeri yönünün aşınma sebeplerini cepheden uzak sancaklardaki intikal meselelerinde aramaktansa, askeri rolün somut bir şekilde vücut bulduğu savaş alanlarında yapılan masraflarda aramak daha mühim bir uğraştır.

Esasında 16. yüzyıl sonlarından itibaren bir timarlıının finansal durumunun ne olduğunun tespiti, timar hakkındaki fikirlerin hemen hepsini etkileyecek hayatiyette bir meseledir. Timarın, uğruna canını tehlikeye atacak bir kariyer olup olmamasından, sırf ekonomik saiklerle timar işletmenin mümkünatına kadar bir dizi bilinmezliğin cevabı bu sorunun altındadır. Bu makale, Girit savaşları sırasında tutulan iki timar yoklaması ve 17. yüzyıl sonları için yapacağı bir masraf hesabından hareketle bir timar mutasarrıfının ortalama geliri ve sefer masrafını tespit etmeye çalışacaktır. Hesaplanan masraflar Girit seferinden I. Mahmud devri İran savaşlarına kadar genişletecektir. Bu suretle literatürün timarın daralması hakkında tümdengelim yoluyla ifade ettiği bazı gerçeklerin tümevarım yoluyla ele alınması için iktisadi bir zemin hazırlanacaktır.

1. 17. Yüzyıl Timarlısının Gelir-Gider Tespitinde Kaynak ve Metotların Sınırları

Bir timarlıının gelir ve gider durumunu tek başına bütünüyle ortaya koyan 16. yüzyıl sonrasına ait birincil bir kaynak henüz keşfedilmemiştir. Konu hakkındaki kaynakların tümü timarlıların geliri hakkındadır. Hatta timarlı gelir bilgisini içeren kaynak çeşidi ve sayısı arşiv belgeleri içerisinde en büyük yekunlardan birini oluşturur denilebilir. Buna karşın bir timar mutasarrıfının gider kalemleri hakkında dişe dokunur bir bilgimiz yoktur. Sadece gelir bilgisini içeren kaynak enflasyonunun içerisinde doğru veriyi süzüp bilgi haline getirebilmek kendine has bazı sorunları aşmayı gerektirir. Bir timar mutasarrıfının gelirinin tespiti konusundaki en büyük soru işareti nominal gelirlerin reel gelirden ne kadar farklılaştığıdır.

1 16. yüzyıl sonrası timarların kimlere intikal ettiğiyle ilgili önde gelen çalışmalar şunlardır: Douglas Howard, *The Ottoman Timar System and its Transformation 1563-1656* (Bloomington: Indiana Üniversitesi, Doktora Tezi, 1987); Philippe Gelez, "The End of the timar System in Bosnia, 18th - 20th Century", *Osmanlı Araştırmaları* 60 (2022), 97-138; Linda T. Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century: Part II, Including the Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları* 45 (2015), 1-23; a.mlf. "Historicizing the Ottoman Timar System: Identities of Timar-Holders, Fourteenth to Seventeenth Centuries", *Turkish Historical Review* 8 (2017), 145-173; Muhsin Soyudoğan, *Reassessing the Timar System: The Case Study of Vidin (1455- 1693)* (Ankara: Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012).

Tahrir defterlerinde görülen timar gelirleri, tahrir yapılırken baz alınan son üç senenin ortalama aynı vergileriyle, çeşitli nakdi kırsal vergilerin toplamından oluşan nominal bir değer sepetidir.² Burada inceleyeceğimiz dönemde (1645-1718) imparatorluk genelinde büyük bir tahrir yenilemesi bulunmamaktadır. Bilinen son büyük tahrir yenilemesi 16. yüzyıl sonlarına ait 30-40 senelik bir periyotta tamamlanmıştır.³ Dolayısıyla defterhanenin 17. yüzyıl ortalarında yaptığı bir timar tahsisatında 70-80 sene önceki tahrirde hesaplanan nominal gelirler baz alınmıştır. Timara konu olan aynı ve nakdi vergilerden oluşan sepetin tahrir dönemindeki nominal yekunu reel kabul edilse dahi ortada aşılması gereken bir nüfus tespiti sorunu vardır. Her timarın ne kadarının aynı ne kadarının nakdi gelirlerden oluştuğu tek tek tespit edilip, nakdi vergi yükümlülerinin sayısındaki değişim ve vergilerdeki artış timarın nakdi hanesine eklenmeli veya çıkarılmalıdır. Aynı vergiler söz konusu olduğunda bu karmaşaya büyük bir enflasyon unsuru dahil olur. Bu kapsamda aynı vergileri oluşturan ürünlerin cinsleri tespit edilmeli ve fiyat takibi bölge ve yıla göre yapılmalıdır. Bunlar yapılmadığı takdirde 17. yüzyıl ortalarında bir timarlıının reel geliri net olarak hesaplanamaz.

Bahsedilen işlem çok katmanlı, detaylı ve tam veri gerektirdiğinden bugünkü arşiv bilgi-mizle üstesinden gelinebilecek bir iş değildir. Dolayısıyla ideal hesaplama yöntemi bir kenara bırakılarak itibari bir yaklaşım sergilemek timarlıların gelirini tespit etme noktasında daha doğru olacaktır. Bu hususta referans alınabilecek en önemli veri, cebeli getirmenin asgari ve azami tutarlarıdır. Timarlıının gelirine göre belirlenen cebeli getirmenin mahdut aralığı, timar mutasarrıfının üzerinde yazılı gelirle kıyaslandığında timarın gerçek gelirini (ve dolaylı yoldan giderini) ters mantıkla yansıtacaktır.

Kanun metinlerinde cebeli getirme zorunluluğunu doğuran asgari gelir, Fatih devrinde 1.500 akçe, 16. yüzyıl sonlarında 10.000 akçedir.⁴ Teoride bu kadar net belirlenen kanunların uygulamasına bakıldığında cebeli getirme limitlerinin zaman ve mekâna göre değiştiği, hatta çoğu noktada uygulanmadığı izlenimi edinilmiştir. Ancak yine de gerçekleşen cebeli sayıları içerisinde bir teamül tespit edilebilir.

2. Cebeli Getirme Pratikleri Açısından 17. Yüzyıl Timar Mutasarrıfının İktisadi Gerçekleri

Timar cebelileri; timarlı askerle sefere iştirak eden yardımcı askerler ve seferden muaf timar mutasarrıfı yerine savaşa giden ikame cebelileri olmak üzere kabaca ikiye ayrılabilir. Sefere katılanların yanında getirdikleri yardımcı cebeliler hakkında 17. yüzyıl arşiv belgeleri pek bilgi barındırmazken sıbyan ve mütekaid gibi muaf kesimin yerine gönderdiği ikame cebelileri hakkında tatmin edici bir belge mevcuttur.⁵

- Ömer Lütfi Barkan, "Türkiyede İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri-I," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 2/1 (1940), 40-41.
- İstisnai bölgesel örnekler haricinde büyük tahrir yenilemelerinin kesilmesinin nedenleri hakkında uzun bir değerlendirme için bakınız: Pál Fodor, *The Business of State: Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1580s -1615)* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018), 236-286.
- Feridun M. Emecen, "Cebeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/188-189; Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osmân der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân* (Ankara: TBMM Kütüphanesi, Yazmalar, 26/1), 26a: Rumeli timarları 10.000 akçelik gelirden sonra her 3.000 akçe için bir cebeli getirirken, zeametler için bu limit her 5.000 akçede bir cebelidir.
- Bugünkü arşiv bilgimize göre elimizde cephede yapılmış 17. yüzyıla ait (çeşitli fonlara dağılmış defter sayfaları haricinde) 4 timar yoklaması bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca 1062 (1652) yılına ait yoklama defteri ikame cebeliye dair bilgi içerir. Bu istisna dışında bildiğimiz hiçbir yoklama yardımcı veya ikame cebeli bilgisini mündemiç değildir. Barkan, çalışmasında aynı durumdan sityaışle bahseder: "Fakat elde mevcut yoklama defterleri(nde)...Sipâhilerin berâberlerinde harbe götürmeğe mecbur oldukları cehebülere mevcûdu ise hiç belirtilmemiştir". Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: M.E.B. Yayınları, 1979), 12-1/325. Yoklamalar dışındaki çeşitli müteferrik arşiv belgelerinde savaşa gelmesi gereken

İkame cebeliler konusunda en net bilgiyi barındıran kaynak 1062 (1652) yılında Girit cephesinde tutulan yoklamadır. Bu deftere göre Rumeli eyaletinden yıllık gelirleri toplamı 1.786.562 akçe olan 296 sıbyan ve mütekaid tımarlı, adaya toplam 376 cebeli göndermiştir.⁶ Bu gelir ve cebeli sayısı birbirine oranlandığında ortalama her 4.751 akçelik nominal gelire bir cebeli düşer. Ancak kayıtlar tek tek incelendiğinde cebelilerin sayısının tımar gelirine oranlı bir şekilde artmadığı görülür. Örneğin 10.032 akçe geliri olan bir dirlikten 2 cebeli gelirken 10.498 akçelik bir dirlikten bir cebeli gelmiştir.⁷ Veya 22.000 akçelik zeametden de 27.000 akçelik zeametden de 4 cebelinin çıktığı tespit edilmiştir.⁸ Gelirlerle aynı doğrultuda yükselmeyen benzer sayı tutarsızlıkları cebeli yoklamasının kaydedildiği diğer sayfalarda da mevcuttur.⁹

Muaf tımarlılar için sefere cebeli yollamanın tek yolu yukarıdaki gibi bedenlen göndermek değildir. Özellikle 18. yüzyıl başlarından itibaren cebeli gönderme zorunluluğunun parasal bir yükümlülüğe dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Anadolu tarafındaki eyaletler yıllık geliri 4.999 akçeye kadar olan tımarlar için yarım ve sonraki her 5 bin akçede bir cebeli bedeli olarak 40 kuruş (4800 akçe) ödemekteydi.¹⁰ Rumeli tarafındaki eyaletler ise aynı büyüklükteki tımar hisseleri için 50 kuruş (6000 akçe) ödemekteydi.¹¹

Ancak bazı durumlarda tam cebeli bedeli ödemenin asgari limiti uygulanmamakta, ve 2.000 akçelik tımarlara bile bir tam bedel yazıldığı oluyordu.¹² Alt limitin uygulanmadığı bu durumlarda her 5 bin ve üstündeki her 5 bin akçelik hisse için bir tam bedel daha yazılması kuralına uyulmuştu. Yani hem cebeli gönderme hem de cebeli bedeli verme pratikleri açısından bakıldığında 5 bin akçe kritik bir eşik olarak görülmekteydi.

Bu noktada, tımar değerlerinin zirai ürün fiyatlarının son tahrir dönemindeki üç yıllık ortalaması üzerinden nominal olarak belirlendiğini hatırlamakta yarar var.¹³ Yani yoklamada görülen her meblağ reel değil, zirai bolluk ve piyasa şartlarına göre ortalama değerdir. Bu nominal değer, tımar mutasarrıfının aynı olarak toplayacağı zirai verginin barındırdığı zirai hastalık, kuraklık gibi riskleri barındırmaz. Ayrıca tımar sahibinin topladığı aynı vergiyi satıp paraya çevireceği zaman karşılaşacağı piyasa koşullarına dair birçok değişkeni içermez. Bu yüzden yoklama ve icmal defterlerindeki tımar gelirleri tahmini yuvarlak rakamlar olarak algılanmalıdır.

Yoklamalardaki nominal değerlerin yansıtmadığı bir diğer gerçek, son tahririn yapıldığı dönem ile yoklama yılı arasında gerçekleşen zirai fiyat artışlarıdır. Rumeli'nin arşivlerdeki en son tam tahrir serisi III. Murad devrine, (981-1003 [1574-1595]) yani söz konusu Girit sefer yoklamalarının 70-80 yıl öncesine aittir.¹⁴ Defter tarihlerinin yoğunlaştığı yıllar ise 991-992

cebelilerden bahsedilir. Ancak bunların ne kadarının gerçekte savaşa iştirak ettiğiyle ilgili bir bilgi henüz keşfedilmemiştir.

6 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD. d.) 538, s. 47-64 arasındaki dirlikler, gelirleri ve cebelilerinin toplamıdır.

7 BOA. MAD. d. nr. 538, s. 55, 58.

8 BOA. MAD. d. nr. 538, s. 59, 64.

9 Bkz. BOA. MAD. d. nr. 538, s. 47-64.

10 Örnek olarak: BOA. Cebeli Bedeliyesi Defterleri (D. BŞM. CBL. d.) 17459 ve D. BŞM. 2279.

11 Örneğin: BOA. D. BŞM. CBL. d. 17469 ve 17441.

12 BOA. D. BŞM. CBL. d. nr. 17473, s. 3-4; 17477, s. 2-3.

13 Barkan, "Türkiyede İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri", 40-41.

14 Rumeli'nin en son tahrir defterlerinin tarih ve diğer detayları hakkında derli toplu bir bilgi için bkz: Bünyamin Punar, *Askeri*

(1583-1584) seneleridir. Tahrire yoklama arasında geçen 70 senede, timar mutasarrıflarının nakdi gelirlerinde bir yükselme olmasa bile aynı olarak topladıkları zirai vergilerin satılıp paraya çevrilmesi esnasında enflasyondan dolayı bir artış söz konusudur. Bu artışın oranını tespit etmek için timar sisteminin başlıca geliri olan buğday veya arpa fiyatlarının 70 yılda farklı bölgelerde ne kadar yükseldiği hakkında birkaç istisna haricinde bilgimiz yok. Bu konuda değerli bir çalışma 1650-1850 arası İstanbul, Manisa ve Antep şeriyet sicillerindeki terekelerden buğday fiyatlarını çıkarıp karşılaştırmıştır.¹⁵ Çalışmanın gösterdiği kadarıyla buğday fiyatlarındaki dalgalanmalar her üç bölgede de benzer bir doğrultuyu takip etmiştir. Bu bulgular aynı konu hakkında en kapsamlı çalışma olan Pamuk'un İstanbul tüketici fiyat endeksi tablosuyla örtüşmektedir.¹⁶ Üç bölgenin şeriyet sicilleriyle doğrulanan tabloya göre 993 (1585) yılında İstanbul'da TÜFE 2,36 iken 1065 (1655) yılında 4,54'tür.¹⁷ Yani artış oranı %92,37'dir.

Burada tımarlıların aynı gelirlerinin sadece buğdaydan oluşmadığı, tımarın yer aldığı bölgelere göre arpa, çeşitli meyveler, bal, koyun ve hatta şarap ve zeytinyağı gibi mamül ürünlerin de aynı timar geliri sepetine girdiğini not etmek durumundayız. Eğer taşradaki buğday fiyatları TÜFE tablosuyla uyuyorsa diğer ürünler de uyuyor olmalıdır. Dolayısıyla TÜFE tablosunu tımarlardaki aynı vergileri oluşturan ürün fiyatları için kullanmakta bir beis yoktur.

Ortalama bir tımarlıya tahsis edilmiş vergi gelirinin ne kadarının aynı ne kadarının nakdi olduğu hususunda da bir standart yoktur. Timar hisselerinin bulunduğu bölgeye has vergilendirme koşulları, bölgenin zirai verimliliği ve vergilendirilebilir nüfusun değişimine göre bu oranlar değişmektedir. İncalcık, Rumeli bölgesini odağına alarak timar gelirlerinin yarısının aynı olduğunu kabul eder.¹⁸ Ancak Anadolu tarafındaki eyaletlerde aynı vergi oranı çok daha yüksek görünmektedir. İncalcık'ın Rumeli için öne sürdüğü aynı vergi oranı kabul edilirse, yoklamadaki Rumeli'ye ait toplam nominal timar gelirinin yarısına, İstanbul'un 70 yıllık TÜFE artışı oranında bir eklemeye yapılabilir.

1065 (1655) yılı yoklamasında hazır bulunan Rumeli tımarlılarının nominal dirlik geliri 15.197.702 akçe olarak toplanmaktadır.¹⁹ Bu meblağın yarısı olan 7.598.851 akçeyi aynı vergiden kaynaklı varsayarsak ve buna tahrire yoklama arasında geçen 70 yılın İstanbul TÜFE artışı oranı olan %92,37 oranında bir eklemeye yaparsak, aynı gelirin parasal karşılığını 14.617.909,67 akçe buluruz. Buna nakdi gelir olan diğer nominal yarıyı (7.598.851 akçe) eklersek bu senenin yoklamasında mevcut Rumeli tımarlılarının reel gelirini 22.216.760,67 akçe olarak hesaplayabiliriz. 5.000 ile 9.999 akçelik timardan bir ikame cebelisi istendiği bilgisine göre bu meblağ en az 2.222 en fazla 4.443 asker çıkarabilecek bir mali kaynaktır.

Dönüşüm Çağında Osmanlı Timar Sistemi (1645-1739) (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 26-42.

15 Pınar Ceylan, "Osmanlı Terekelerinden Fiyat Tarihine İlişkin Bazı Gözlemler", *İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar*, ed. Ulaş Karakoç - Alp Yücel Kaya (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 303-327. Eserden beni haberdar edip kitabını benimle paylaşan Prof. Dr. Ümit Ekin'e teşekkürü bir borç bilirim.

16 Ceylan, "Fiyat Tarihine İlişkin Gözlemler", 317, 320.

17 Pamuk'un 1449-1918 yıllarını kapsayan İstanbul tüketici fiyat endeksleri tablosu kullanılmıştır: Şevket Pamuk, "1.1. İstanbul'da Tüketici Fiyatları Endeksi, 1469-1918", *Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü* (Erişim 10 Ocak 2024).

18 Halil İncalcık - Donald Quatert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 1/71, 90.

19 BOA. Tapu Tahrire Defterleri (TT. d.), nr. 786, s. 1-79 arasındaki yekunlar üzerinden hesaplanmıştır.

Yoklama defterinde Rumeli'den 2.625 asker geldiği görülmüştür.²⁰ Yani reele bir adım yaklaştırılmış gelir hesabına göre ortalama her 8.464 akçeden bir nefer çıkmıştır.

Burada eldeki kıt verilere dayanarak reel geliri hesaplamanın barındırdığı büyük hata riskiyle uğraşılsa da dönem bürokrasisi her türlü tımar işlemi için yine en son tahrirdeki nominal rakamları baz almıştır. Bu yüzden 1065 (1655) yılı yoklamasının nominal rakamlar açısından tekrar gözden geçirilmesinde fayda var. Buna göre Rumeli eyaletinden gelen tımarlı eşkincilerin toplam dirlik geliri olan 15.197.702 akçe en az 1.519 en fazla 3.039 asker çıkarabilecek bir meblağken 2.625 asker çıkarmış görünür.²¹ Yani her 5.789 akçelik gelirden bir nefer gelmiştir. 1062 (1652) yoklamasındaki durum da benzerdir. Seferde mevcut Rumeli tımarlılarının toplam dirlik değeri olan 14.170.352 akçe 2.564 nefer çıkarmıştı.²² Yani her 5.526 akçe bir nefer göndermişti. Anadolu, Rum, Karaman, Adana ve Halep eyaletlerinden sefere katılan tımarlıların toplam geliri olan 14.732.192 akçe 2.160 nefer çıkarmıştı.²³ Buradaki oran ise her 6.820 akçeye bir neferdir.

Bu bilgilerden hareketle Girit seferi dönemindeki reelleştirilmiş ve nominal sefere eşme ve cebeli getirme ortalamaları, cebeli bedeli defterlerindeki geniş aralığa (5.000-9.999 akçe) denk gelmektedir. Ancak söz konusu yoklamalardaki 2-3 bin akçelik tımarların bu oranları aşağı çekerek dengelediği hatırdta tutulmalıdır. Yani gelirine kıyasla küçük timardan gelene daha fazla; büyük timardan gelene daha az yüklenilerek 6-7 bin akçe ortalama elde edilmiştir.

3. Sefer Yoklamaları ve Eyaletlerdeki Ortalama Gelirler

Döneme ait belgeler araştırıldığında bir tımarlının sefere giderken ne kadar masraf yaptığına dair bir bilgiye rastlanmaz. Dolayısıyla eldeki benzer bilgilerden hareketle maliyet bilgisinin oluşturulması gerekir. Sefer yoklamalarındaki nominal değer rakamlarından hareketle hesaplanabilen ortalama dirlik gelir bilgisi bu konuda bir fikir verebilir. Yukarıda değinildiği üzere Rumeli tımarlılarının 1062 (1652) seferindeki ortalama geliri 5.526 akçedir.²⁴ Anadolu, Sivas, Karaman, Adana ve Halep eyaletlerinin ortalaması ise sırasıyla 6189, 5.426, 6.692, 9.166 ve 13.168 akçedir.²⁵ Aynı hesap 1065 (1655) seferinde mevcut tımarlılar için yapıldığında Rumeli, Anadolu, Sivas, Karaman, Adana ve Halep eyaletlerinin gelir ortalaması sırasıyla 5.790, 5.110, 7.395, 6.242, 8.194 ve 10.985 akçedir.²⁶

Bu hesaplama yöntemi sefer yoklamaları yerine 18. yüzyıl başlarına ait eyalet derdest defterleri üzerinden uygulandığında mevcutların gelir ortalamalarının eyaletler arasındaki dalgalanması sabitleşir. Eyaletlerdeki ortalama gelir, merkez tımar bürokrasisinin ve müteferrikaların büyük dirliklerini içeren Rumeli haricinde dört bin küsur akçedir ve eyaletler

20 BOA. TT. d. 786, s. 1-79 arasındaki sayılar üzerinden hesaplanmıştır. Defterin verdiği nefer yekunlarının toplamı 2.415'tir. Ancak kayıtlar tek tek sayıldığında 2.625 nefer çıkmaktadır.

21 BOA. TT. d. 786, s. 1-79 arasındaki yekunlar ve sayılar üzerinden hesaplanmıştır. Defterin verdiği nefer yekunlarının toplamı 2.415'tir. Ancak kayıtlar tek tek sayıldığında 2.625 nefer çıkmaktadır.

22 BOA. MAD. d. 612, s. 1-20 ve MAD. d. 538, s. 1-64 arasındaki dirlik değerleri ve kılıç sayıları baz alınarak hesaplanmıştır.

23 BOA. MAD. d. 538, s. 64-255.

24 BOA. MAD. d. 612; 538 s. 1-64'teki bilgiler üzerinden hesaplanmıştır. MAD. d. 538 s. 48-64 arasındaki kılıç sayıları değil, cebeli sayıları baz alınmıştır.

25 BOA. MAD. d. 538 s. 78-255.

26 BOA. TT. d. 786.

arasında bariz bir ortalama farkı yoktur. Ancak sefer yoklama ortalamaları arasında eyaletlerin sefer bölgesine uzaklığı ile doğru bir orantı vardır. Sefer bölgesine en uzak eyalet olan Halep'in seferdeki gelir ortalaması bu yüzden iki seferde de en fazladır. Dolayısıyla sefer bölgesine uzaklığı ve yol masrafının bir şekilde ordu mevcutlarına yansıdığı sonucuna ulaşabiliriz.

Tablo 1: 6 Eyalet Timarlılarının 17. Yüzyıl Sonu ve 1062 (1652) ve 1065 (1655) Seferlerindeki Mevcutlarının Ortalama Nominal Gelirleri²⁷

EYALETLER	RUMELİ	ANADOLU	SİVAS	KARAMAN	ADANA	HALEP
17. yy. sonu derdestleri ortalaması (akçe)	6.570	4.782	4.121	4.202	4.361	-
1062 (1652) seferi ortalaması (akçe)	5.526	6.189	5.426	6.692	9.166	13.168
1065 (1655) seferi ortalaması (akçe)	5.790	5.110	7.395	6.242	8.194	10.985

Buraya kadar hesaplanan gelir dağılımı ve ortalama gelir nominaldir. Timar gelirlerinin en az yarısını oluşturan aynı vergilerde yaşanacak mevsimsel ve iktisadi dalgalanmaları içermeyen gibi en son tahrir yapıldığı 990'lı (1580'li) yıllardan yoklamaların yapıldığı 1062-1065 (1652-1655) yıllarına kadarki fiyat değişiminden kaynaklı gelir artışlarını da mündemik değildir. Yukarıda değinildiği gibi 993-1065 (1585-1655) arasındaki İstanbul'daki TÜFE artış oranı olan %92,37, Rumeli timar gelirlerinin aynı olduğu varsayılan yarısına eklenirse, Rumeli timarlarının reel gelirinin ne kadar olduğu hakkında kabaca bir fikir yürütülebilir.²⁸ Eğer bu yöntem Rumeli eyalet ve sefer yoklamalarındaki timarlara tek tek uygulanıp çıkan sonuçlar yeniden sınıflandırılırsa kabaca hesaplanan reel gelirin dağılımı ortaya çıkar. Bu hesaplama yönteminin kaba olarak tanımlanmasının ardında yıllık zirai hasılat ve piyasa değişkenlerini gözardı etmesi yatmaktadır. Bu yüzden ne kadar detaylı olursa olsun aşağıdaki rakamlar gerçek gelirler yerine reele bir adım daha yaklaştırılmış yuvarlak hesaplar şeklinde değerlendirilmelidir.

27 BOA. MAD. d. 612, 538; TT. d. 786; Derdestlerde sadece sefer yoklamalarında mevcut bulunan sancakların dirlikleri hesaba katılmıştır: Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKG. KK.) Tahrir Defterleri (TT. d.) 473, 491, 555, 556, 557, 583, 564, 593, 445, 467, 471, 551, 497, 532, 561, 525, 511, 515, 440, 582, 543, 483, 506, 576, 437, 443, 459, 461, 464, 468, 572, 429, 431, 452, 513, 518, 527, 550, 435, 494, 570, 580, 426.

28 Pamuk'un İstanbul tüketici fiyat endeksleri tablosundaki 1585-1655 TÜFE artış oranıdır: Pamuk, "1.1. İstanbul'da Tüketici Fiyatları Endeksi, 1469-1918".

Tablo 2: Eyalette ve Cephedeki Nominal Rumeli Tımar Gelirlerinin İstanbul TÜFE Artış Oranında Reelleştirilmiş Dağılımı²⁹

Yıllık Gelir Aralığı	17. YÜZYIL SONU DERDESTLERİ		1062 (1652) GİRİT YOKLAMASI		1065 (1655) GİRİT YOKLAMASI	
	Kılıç Sayısı	Oranı	Kılıç Sayısı	Oranı	Kılıç Sayısı	Oranı
0-4.999 Akçe	3.167	%42,58	1.148	%46,23	1.226	%46,70
5.000-9.999 Akçe	2.359	%31,72	890	%35,84	946	%36,04
10.000-19.999 Akçe	1.230	%16,54	301	%12,12	278	%10,59
20.000-99.000 Akçe	680	%9,14	141	%5,68	158	%6,02
Toplam	7.437	%100	2.484	%100	2.625	%100

Enflasyon oranlı bu tabloya göre alt kesim tımarlılar eyalette ve seferde çoğunluğu oluşturmaktadır. Ancak en alt iki tabaka üstteki tabakalara kıyasla daha az eksikle sefere iştirak etmiştir. Diğer deyişle seferde eyaletteki oranlarından daha fazla temsil edilmişlerdir. Tımar gelirlerinin eyaletlerdeki reele yaklaştırılmış ortalaması ise şu şekildedir:

Tablo 3: 6 Eyalet Tımarlılarının 17. Yüzyıl Sonu ve 1062 (1652) ve 1065 (1655) Seferlerindeki Mevcutlarının Reele Yaklaştırılmış Ortalama Gelirleri³⁰

EYALETLER	RUMELİ	ANADOLU	SİVAS	KARAMAN	ADANA	HALEP
17. Yüzyıl Sonu Derdestleri Ortalaması (Akçe) ³¹	9.604	6.990	6.024	6.142	6.375	-
1062 (1652) Seferi Ortalaması (Akçe)	8.078	9.047	7.932	9.782	13.399	19.249
1065 (1655) Seferi Ortalaması (Akçe)	8.464	7.470	10.810	9.124	11.978	16.058

29 TKG. KK. TT. d. 473, 491, 555, 556, 557, 433, 445, 467, 471, 497, 500, 528, 551, 558, 564, 583, 588, 591 ve 593 numaralı derdest defterleri ve BOA. TT. d. 786, s. 1-78; MAD. d. 612, s. 1-20 ve MAD. d. 538, s. 1-64'ta bulunan yoklamadaki tüm dirliklerin sayı ve değerleri baz alınarak hesaplanmış, toplamın yarısına Pamuk'un TÜFE grafiğindeki %92,37'lik artış oranında eklemeye yapılmıştır. Derdestlerdeki mahlül tımar hisseleri hesaba dahil edilmemiştir.

30 BOA. MAD. d. 612, 538; TT. d. 786; Derdestlerde sadece sefer yoklamalarında mevcut bulunan sancakların dirlikleri hesaba katılmıştır: TKG. KK. TT. d. 473, 491, 555, 556, 557, 583, 564, 593, 445, 467, 471, 551, 497, 532, 561, 525, 511, 515, 440, 582, 543, 483, 506, 576, 437, 443, 459, 461, 464, 468, 572, 429, 431, 452, 513, 518, 527, 550, 435, 494, 570, 580, 426. Tımar gelirlerinin yarısının aynı olduğu ve bu yarıda enflasyona endeksli bir artış gerçekleştiği varsayılmıştır. Enflasyon hesaplarında da Pamuk'un verisi baz alınmıştır: Pamuk, "1.1. İstanbul'da Tüketici Fiyatları Endeksi, 1469-1918".

31 Diğer verilerle uyumlu olması için derdestlerdeki nominal rakamların yarısına 1065 (1655) yılına kadarki TÜFE artış oranına göre eklemeye yapılmıştır.

Uzaklığa göre artan ortalama bu tabloda da gözlemlenmektedir. Ancak Rumeli haricindeki derdest ortalaması artık 6-7 bin bandına çıkmıştır. Sefer yoklamalarındaki ortalama timar geliri de benzer bir artışla 8 ile 19 bin akçe arasında dalgalanmıştır.

İncelenen tarih aralığında bu kapsam ve detayda başka sefer yoklaması tespit edilemediğinden aynı ortalama gelir hesapları sonraki yıllar için yapılamaz. Bu yüzden timarlıların gelir dağılımı ve ortalama sefer masrafı hakkında bu kadar bilgiyle yetinip bireysel sefer masrafının araştırılması gerekir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi timarlıların sefere gelirken usül gereği kendi ceplerinden yaptıkları sefer harcamalarının bir muhasebesine rastlanmamıştır.³² Dolayısıyla sefer yoklamalarında görülen 2-3 bin akçe nominal gelirli dirlik mutasarrıflarının gerçeğini anlamak için farklı kaynaklara müracaat etme zorunluluğu bulunur.

4. Leventlerin Sefer Masrafları

Timarlıların sefer giderlerini ortaya çıkarabilecek önemli bir ipucu, farklı ordu unsurlarının sefer masraflarının timar erbabıninkilerle kıyaslanmasıdır. Merkezi ordu unsurlarının harcamaları sürekli devlet himayesinde gözetilip kollandığından, gider muhasebeleri timarlılar için doğru bir referans noktası olmayacaktır. Ancak tıpkı timarlılar gibi taşradan sefere iştirak edip, doğrudan devlet tedariki şemsiyesi altında korunmayan ve harcamaları hakkında birincil kaynak bulunan geçici birlikler mevcuttur. Bu grubun masraf detayları timarlıların sefer maliyetini yansıtan en önemli veriyi teşkil eder.

1055-1152 (1645-1718) arasında geçici taşra birlikleri arasında leventler iki sınıf halinde öne çıkar. Bunlardan biri kapı leventidir ki paşaların etrafında kümelenen savaşçı kapı halkından oluşur. Masraf ve teçhizatlarından kapı sahibi sorumludur. Diğer grup ise II. Viyana kuşatmasından sonra ilk nüveleri görülen mirî leventlerdir.³³ Bu sınıfın masrafları hazineden genellikle düzensiz (gayri-mukarrere) vergiler vasıtasıyla karşılanıp, yazılma ve cepheye sevk işlemleri taşra kadıları ve merkezden gönderilen çavuş veya ağalar tarafından yürütülmektedir. Hatta mirî leventlerin ortaya çıkışıyla bağlantılı olarak Kutsal İttifak savaşları döneminde sıkça başvurulan nefir-i amm, artık tamamen parasal hizmete çevrilmiş ve bu suretle düzenli hale gelen avarız vergilerinin üzerine yeni düzensiz vergi ihdas etmenin farklı bir yolu olmuştur.³⁴

Özellikle mirî leventler için hazineden yapılan havale, ödeme ve masraf muhasebeleri görece kolay tespit edilebilen belgelerdir. II. Viyana kuşatmasından Birinci Mahmut dönemine kadar incelenen bu tür belgelere göre yazılan her bir levende usulen bir bahşış ve aylık 2,5 kuruş ulufe verilmekte ayrıca kullanacağı teçhizat, binek, işe ve yem giderleri aynı veya nakdi olarak temin edilmekteydi. Ulufeler her iki sınıf levent için de çok istisnai bir

32 Orduyla hareket eden timarlıların merkezi unsurlar gibi doğrudan devlet tedarikinden istihkak almak yerine teçhizat ve işe ihtiyaçlarını ücreti mukabilinde orduca esnafından karşıladıkları hakkında bkz: Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged* (Londra: Pearson, 2007), 54.

33 Daha önceki dönemlerde benzer usullerle silah altına alınan ve "sekban" olarak isimlendirilen gruplar vardır. Ancak yükselme devri sekban ocağıyla da karıştırılabilen bu kavram Köprülü devriyle birlikte terk edilmeye başlamıştır. Kaynaklarda mirî levent kavramının tutarlı bir şekilde yerleşmeye başlaması II. Viyana kuşatması sonrasında görülmeye başlamıştır: Abdülkadir Özcan, "Sekban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/326-328.

34 Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, ed. Muzaffer Doğan (Ankara: TÜBA, 2017), 1/46-47, 48, 312, 335.

durum olmadıkça değişmemekte ancak bahşiş ve diğer giderler yere, zamana ve piyasaya göre büyük farklılıklar göstermekteydi.

Leventlere yapılan bahşiş harcamalarında biraz çabayla ortalama bir standart yakalansa da iâşe, teçhizat ve yol masrafları hakkında bir fiyat belirlemek oldukça güçtür. Dönemin yol ve piyasa şartlarıyla alakalı çok sayıda değişken, hesabı karıştırmaktadır.³⁵ Bu araştırmada bu masraf kalemi hakkında daha net bir söylem belirlemek adına 1102-1104 senelerine ait birkaç örnekten hareketle aylık ortalama 2,5 kuruş ortalama sabitlendi: 1102 Şevval'inde (Temmuz 1691) Niş Kalesi'deki 134 levend'in aylık yiyecek masrafı 48.240 akçedir.³⁶ Bu da kişi başı aylık yiyecek gideri 360 akçe yani 2,25 kuruş manasına gelmektedir.³⁷ 25 Şevval 1104'te (29 Haziran 1693) Niş Kalesinde görevli 90 levend'in 100 günlük et ve ekmek gideri 54.545 akçe olarak hesaplanmıştır.³⁸ Buna göre bir levend'in 100 günlük masrafı 606 küsur akçe, günlük masrafı, 6,06 küsur akçe, aylık masrafı ise 181,82 akçedir. Bu ise 160 akçe hesabından 1,125 kuruş yapar. 14 Şaban 1104 (20 Nisan 1693) tarihinde Bosna'dan yazılan 2.000 levente aylık 20.000 kuruş bahşiş, 5000 kuruş ulufe, 500 kuruş ondalık, 3,586 kuruş et ve 3.017 kuruş ekmek parası verilmişti.³⁹ Bu da kişi başı 10 kuruş bahşiş, 2,5 kuruş ulufe, 0,25 kuruş ondalık, 1,793 kuruş lahm pahası, 1,5 kuruş ekmek parasına denk gelmekteydi. Bu yıllar devlet harcamalarındaki kuruşun karşılığının 160 akçe olduğunu bu belge de teyit etmektedir.⁴⁰ Buna göre Bosna'dan yazılan bir levend'in aylık iâşe masrafı; 301,7 akçesi ekmek, 286,88'i et olmak üzere toplam 588,58 akçe yani 3,293 kuruştur.⁴¹

Bahşiş konusundaki dalgalanma iâşe giderlerindeki kadar fazla değildir. 1096 (1685) yılında Şam Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın yanında getirdiği kapı leventleri kişi başı yüzer kuruş bahşiş ve altı aylık ulufelerini peşin verilmedikçe Üsküdar'dan karşıya geçmemek için olay çıkarmıştı.⁴² Yapılan görüşmeler neticesinde kişi başı kırkar kuruş yani 4.800 akçe bahşiş ve dört aylık ulufeleri peşin verilerek sefere yollanabilmişlerdi.⁴³ Bu yıllarda her levend'in ulufesi 2,5 kuruş ve erzak, lojistik ve teçhizat masrafı da aylık ortalama 2,5 kuruş baz alınırsa, dört aylık toplam 20 kuruş ulufe ve nafaka ödemeleriyle her bir levend'in aldığı 4 aylık ödeme 60 kuruş yani 7.200 akçe olarak hesaplanmaktadır.⁴⁴

35 Mora seferi için Ertaş'ın dökümünü yaptığı tayinat fiyatlarının değişkenliği bu konuda çarpıcı bir örnektir: Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu: 1715 Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik* (İstanbul: Kronik, 2018), 147-149.

36 BOA. AE. SAMD. II. 3/226-11 (g. 20).

37 Devlet kuruşu ilk defa bu sene vergi toplarken 120 harcama yaparken 160 akçe saymıştır: Üsküdarî, *Vâkıât-ı Rûz-merre*, ed. Recep Ahışalı, 2/65, 140, 162.

38 BOA., Ali Emiri (AE.), II. Ahmed (SAMD. II.), 3/226-7 (g. 12); Et fiyatları hakkında farklı bağlam ve zaman diliminde yapılmış benzer bir araştırmaya için bk. Ömer Çakmak, "Narh ve Nizâm Kayıtlarına Göre İstanbul'da Koyun Eti Fiyatları ve Ücretlerle Karşılaştırılması (1778-1857)", *Kadim* 2 (Ekim 2021), 69-90.

39 BOA. Cevdet (C.), Askeriye (AS.), 598/25202-1, 3 (g. 1, 5); ekmeğe verilen 603.400 akçeyi kuruşa çeviren 200 akçe=1 kuruş hesabı yapılmıştır. Bkz: C. AS. 598/25202-7 (g. 13).

40 Bu dönem devlet harcamalarındaki kuruş hesabı 160 akçe üzerindedir: BOA. C. AS. 598/25202-3 (g. 5).

41 Bu harcamalar aynı yılların İstanbul narhıyla kıyaslandığında nefer başına günlük yarım kıyyeden (641gr) biraz fazla et alınacak bir paraymış gibi görünmektedir. Ancak aynı dönemde narh fiyatından et bulunmadığı ve kuzu çığirinin kıyyesinin (1282gr) 25 akçeden ancak temin edilebildiği göz önünde bulundurulursa, etin piyasa fiyatları narhın epey üzerinde olmalıdır: Üsküdarî, *Vâkıât-ı Rûz-merre*, 2/270; 3/236. Yani bu hesaba göre günlük 10 akçeye denk gelen istihlakla 300 civarında gram et alınabiliyor olmalıdır. Ekmeğin narhı da bununla kıyaslanabilir: Üsküdarî, *Vâkıât-ı Rûz-merre*, 2/285, 344, 350.

42 Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa: Zeyl-i Fezleke (1065 / 22 Ca 1106 - 1654 / 7 Şubat 1695)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 992.

43 Türkal, *Zeyl-i Fezleke*, 992.

44 Levent masrafları ve dönemin kur bilgilerini Abdullah Efendi detaylı bir şekilde kaydettiğinden bu bilgiler onun eserinden derlenmiştir: Üsküdarî, *Vâkıât-ı Rûz-merre*, 1/ 357; 3/223.

Şam Beylerbeyi Salih Paşa'nın 1098 (1687) yılında getirdiği kapı leventleri yine yüzer kuruş yani 12.000 akçe bahşiş ve 6 aylık ulufe peşin istemişlerdi. Şam leventleri bu sefer isteklerini gerçekleştirebilmişlerdi.⁴⁵ Bu da dönemin şartlarında her levendin kapı sahibine ulufe ve masraflarıyla beraber 15.600 akçeye mal olduğunu göstermektedir. Yeğen Osman Paşa'nın Anadolu'dan sürüp getirdiği kapısız leventler de aynı miktarı talep etmiş ancak seksen kuruş yani 10.000 akçe bahşişe ikna olmuşlardı.⁴⁶ Bunların 6 aylık ulufe ve erzak masrafı olan 3.840 akçe de eklenince her bir levendin kapı sahibine maliyeti bir sefer yılı için 13.200 akçeyi bulmuştu.

Yıllık 7.200 ile 13.200 akçe arasında değişen bu maliyetler sefer yoklamalarında rastlanan üç bin veya beş bin akçelik timarlarla karşılaştırıldığında aşırı yüksek görünmektedir. Ancak bu noktada yüksek maliyetlerin asker ihtiyacının had safhada ve asker temin etmenin son derece zor olduğu yıllara ait olduğunu hatırlamakta yarar var. Daha kolay asker bulunabildiği dönemlerde leventlerin pazarlık kozu zayıflamakta ve maliyetler, verilecek bahşişin düşüşüyle beraber azalıp standartlaşmaktadır.

1139 (1727) yılına ait bir hesap cetveli Bosna'dan Hemedan cephesi için yazılan 4.000 piyade levendin 6 aylık ulufe, bahşiş, yeme-içme ve malzeme giderlerinin toplamı 200.606 esedi kuruş olarak hesaplamıştır.⁴⁷ Bu durumda bir piyade levendin hazineye 6 aylık yükü 50 kuruş yani 6.000 akçe etmektedir. Maliyetin düşüşünde, bir belgenin de işaret ettiği gibi, levent sayısının hayli fazla olup levent bulmada sıkıntı çekilmemesi önemli rol oynamış olmalıdır.⁴⁸ Bu bilgilere Kandiye kuşatması döneminde 5.000 akçelik cebeli bedeli ve cebeli verme sınırı eklenirse taşradan sefere eşecek bir neferin maliyeti 17. yüzyıl ortalarında beş bin akçeyken; sonlarında 14-15 bin akçe seviyelerine çıkmış, İran savaşları döneminde 6.000 akçe civarına gerilemiş denilebilir.

Ancak bu noktada zaman faktörünü farklı bir açıdan yeniden hesaba katmakta yarar var. Zikredilen bahşiş, ulufe, teçhizat ve iâşe ödemeleri leventlerin senede üç veya altı aylık bir vakti için yapılmaktaydı. Sefer mevsimi bitip leventler terhis edildiğinde kapılı leventler kapılandıkları paşadan geçimlerini sağlamaya veya mirî leventler gibi kırsal yerleşimlerine dönüp zirai gelirlerini kullanmaya devam etmekteydi. Özellikle savaşın gerçekleştiği bölgeye yakın yerlerden yazılan leventler için ikinci seçenek geçerliydi. Ancak bu dönem seferlerine eşen timar erbabı, kışın memleketine gönderilmez yerine harçlıkçı olarak az sayıda yoldaşının gitmesine izin verilirdi. Yani timarlının dirlik geliri onun bütün yıl kullanması gereken bir kaynaktı.

Timar erbabı ile leventler arasında bireysel sefer masrafı kıyas edilirken çıkış mekânı da göz önünde bulundurulması gereken bir değişkendir. Bir taşra birliği orduya ulaştıktan sonra ihtiyaçlarını ordunun diğer unsurlarıyla aynı narhlı fiyattan karşılayacağından bireysel masraflar gelinen bölge ile savaş alanı arasındaki uzaklığa göre değil orduya dahil olunacak bölgenin uzaklığına göre hesaba katılmalıdır. Rumeli tarafına sefer yapılacağı zaman sefer yönündeki eyalet askerleri ordunun geliş güzergahında toplanmaktaydı. Anadolu tarafından

45 Türkal, *Zeyl-i Fezleke*, 1064-1065.

46 Türkal, *Zeyl-i Fezleke*, 1065-1066.

47 BOA., Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter (T SMA. d.), 5211, s. 2.

48 Bu yıl leventin fazlalığından dolayı levent alımı durdurulmuştu: BOA. Bab-1 Asafî, Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.), 134, h. 11.

gelecek eyalet kuvvetleri ise yerine göre Edirne, Sofya, İsakçı hatta savaş alanında orduya yetişmekteydi. Dolayısıyla onların sefer yürüyüşü hem zaman hem de mesafe açısından daha uzundu. Yani yukarıda işaret edilen seferde mevcut timarlı ortalamalarının sefer bölgelerine uzaklaştıkça artmasının sebebi bu olmalıdır.

Bu açıdan 1098 (1687) yılında Habsburg cephesinde çarpışacak Şam ve Anadolu timarlılarının piyasa ve tarımsal üretim dengeleri iyice bozulmuş Anadolu'dan geçerken Rumeli birliklerine kıyasla kat kat fazla zaman ve para harcayıp kişi başı maliyetlerinin 13-15 bin akçe seviyelerine ulaşması makul görünür. 1139 (1727) yılında Bosna'dan çıkıp Hemedan'a gelen mîrî leventlerin masrafının 6 bin akçede kalması ise yolun çoğunu donanma kalyonlarıyla kat etmelerinden ileri gelmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla harcamaları en alt seviyede olan tüfekli bir taşra piyadesinin senelik sefer maliyeti için bu dönem 6 bin akçe asgari tutardır.

Kıyas için levent maliyetlerine at faktörü de eklendiğinde atın piyasa değeri, gidilen güzergahtaki yem fiyatı ve atlı leventin bulunabilirliğine dair değişkenler de denkleme girmektedir. 1103 (1692) yılında yazılan piyade mîrî leventin bahşişi 12,5 kuruştur.⁵⁰ Aynı yıl yazılan süvari sekbanın bahşişi ise 30 kuruştur.⁵¹ Aradaki bir buçuk kat fark, süvariye olan ihtiyaç ve atın piyasa değeriyle ilgiliydi. 1091 (1688) yılında yük taşımak için orduya temin edilen bir atın bedeli 30 kuruş olarak tahsil edilmekteydi.⁵² Ancak ödeme zorluğu çekmeyecek kesimlerden bu bedel 60 kuruş olarak tahsil edilmekteydi.⁵³ Dolayısıyla o dönem binek atın gerçek değeri 30 kuruştan yüksek olmalıydı.

Gerçekten de 1091 (1688) seferi dönüşünde yük taşıyacak atların en kötüsü 30 kuruşa satılmıştı.⁵⁴ Menzil atlarının fiyatı da narhlı bedelden 30 kuruş olarak belirlenmiş ayrıca günlük 39 akçe yem ve bakım masrafı tahsis edilmişti.⁵⁵ Buna göre binek bir atın satın alma maliyeti 4.800 ve bir yıllık bakım masrafı 13.845 olmak üzere toplam 18.645 akçedir.⁵⁶ Bir sonraki sene devlet ordu için bir seneliği 10 kuruştan at kiralamıştı.⁵⁷ 10 kuruşluk kiralama bedeliyle aynı hesap tekrarlanırsa kiralık bir atın devlete yıllık maliyeti 15.406 akçeydi. 1693-1694 yılları arasında bir yük atının günlük masrafı 50-52 akçe olarak ve satın alma bedeli yine 30 kuruş üzerinden ancak makassız akçe kurundan hesaplanmıştı.⁵⁸ Bu da bir atın yıllık bakım masrafının bu yıllarda 17.700-18.408 akçe arasında değiştiğini; satın alma bedelinin 3600 akçe olduğunu ve toplam yıllık maliyetinin 21.300-22.000 akçe arasında hesaplandığını gösterir.

Yukarıdaki at maliyetlerinde günlük yem fiyatının sabit ulak menzillerinde 39 akçe ancak hareket halindeki ordu içerisinde 52 akçe olarak hesaplandığı vurgulanmalıdır. Zira ordunun hareketi esnasında yiyecek, binek ve yük hayvan sayısı fazla olduğundan güzergahındaki

49 BOA. Cevdet, Bahriye (C. BH.) 33/1581; A. DVNS. MHM. d. 133, h. 1316; 134, h. 160.

50 Türkal, *Zeyl-i Fezleke*, 1409.

51 Türkal, *Zeyl-i Fezleke*, 1423.

52 Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, 1/51.

53 Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, 1/53.

54 Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, 2/38. 1151 (1738) seferinde atı ölen her levent için 35'er kuruş at ödemesi yapılacaktır: BOA. C. AS. 871/37372.

55 Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, 2/169.

56 Dönemin kuruş-akçe hesaplamalarında ¼ oranında makas uygulanıyordu. Buna göre devlet vergi toplarken kuruşu 120 akçeden ancak harcama yaparken 160 akçeden hesaplıyordu. Bkz. Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, 1/65, 139-140, 284, 316-317; 2/35, 45, 57, 98; 4/53, 55, 76, 111, 177, 178, 302, 307. Bu yüzden buradaki bedeller kuruş=160 akçe kurundan hesaplanmıştır.

57 Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, 3/110.

58 Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, 4/348-349.

otlaklar yeterli gelmemekteydi. Bu yüzden tüm hayvanlara yetecek yem ve su takviyesi için fazladan yük ve saka arabaları ve onları çekecek ek hayvan masrafı yapılmaktaydı. Dolayısıyla bu ekstra maliyetten ordunun tüm süvari unsurları etkilenmekteydi.

5. Levent Masraflarının Tımarlılara Yansıtılması

Ortaya çıkış ve büyüme aşamalarındaki süvari yapıları nedeniyle hep sipahi yani atlı oldukları varsayılan tımar erbabının sefer maliyeti tüm bu levent masrafları göz önünde bulundurularak hesaplanabilir. Tımar neferi eğer atlıysa atını sırf bir sefer için almamış güçten düşene kadar aynı atı kullanmıştır. O halde yukarıda 1092 (1689) yılı için değinilen 10 kuruşluk (1600 akçe) kiralama bedeli at masrafı olarak hesaplanmalıdır. Yine aynı yıllar için zikredilen günlük 52 akçelik yem masrafı 6 aylık sefer düzeni, 39 akçelik sabit yem masrafı ise savaşın durağanlaştığı kış için eklenmelidir.⁵⁹ Bu bilgilere göre 17. yüzyılın sonlarında bir senenin yarısında eşen diğer yarısında cephede kışlayan bir tımarlı sipahinin at maliyeti 17.707 akçedir. Bu sipahiye leventlerin aylık 2,5 kuruş (400 akçe) iaşe gideri ve 2,5 kuruş (400 akçe) ücret masrafı aynen yansıtılırsa, at hariç, toplam şahsi gideri 9.600 akçe olacaktır.⁶⁰ At dahil maliyeti ise 27.307 akçe olarak hesaplanacaktır. Sancağındaki ailesinin geçimliği için bir meblağ ayırmadığı varsayılırsa masrafı 22.507 akçe olacaktır.

Bu sipahi sefere eşmediği 6 ayı cephe yakınında değil sancağında geçirirse 6 aylık yem masrafını tımarının reyası karşılayacak ve at maliyeti 10.830 akçeye düşecektir.⁶¹ Sancağında geçirdiği 6 ayın iaşesini ailesinin ekip biçtiğinden ve geçimliğini yerinden karşıladığı düşünülmürse sipahinin at dahil 6 aylık sefer maliyeti 15.630 akçe olacaktır. Sefer sırasındaki geçimliği haricindeki masrafı ise 13.230 akçe olacaktır.

Tımarlı neferin 17. yüzyıl sonlarında 6 aylık bir sefere atsız geldiğindeki maliyeti kendi ücretine saydığımız aylık 400 akçe dahil 4.800 akçedir. Ancak bu ücret haricinde sadece iaşe masrafı 6 ay için 2.400 akçedir. Aynı hesap tımar askerinin bütün yıl cephede kaldığı senaryo için genişletildiğinde askerin iaşe harcaması 4.800 akçeye, levent ulufesi üzerinden hesaplanan geçimliğiyle birlikte yıllık maliyeti 9.600 akçeye çıkar.

59 Üsküdarı, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, 2/169.

60 Leventlere verilen aylık 2,5 kuruş ulufe tımarlılara verilmemektedir. Burada bu ücretin varsayılma sebebi tımarlıların da bu miktarda bir iktisadi tasarrufta bulunma ihtimalidir. Bu ihtimalin geçersiz olduğu durumlar için de ayrıca bir hesap aşağıda yapılıyor.

61 Tımar reyası sipahinin çayırını biçmek veya biçme masrafını karşılamakla yükümlüydü. 16. yüzyıldan bir örnek için bkz: Ömer Lütfi Barkan, 15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar (İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1943), 1/323.

Tablo 4: 17. Yüzyıl Sonlarında Bir Levendin Akçe Cinsinden Sefer Masrafının Timar Askerine Yansıtılması

	BAHŞİŞ	AT MASRAFI	YEM MASRAFI	İAŞE	ULUFE GEÇİMLİK ⁶²	TOPLAM MALİYET (ULUFE DAHİL)	TOPLAM MALİYET (ULUFE HARİÇ)
Süvari Levent (6 ay)	3.600	-	9.230	2.400	2.400	17.630	-
Piyade Levent (6 ay)	1.500	-	-	2.400	2.400	6.300	-
Timarlı Sipahi (6 ay)	-	1.600	9.230	2.400	2.400	15.630	13.230
Timarlı Sipahi (12 ay)	-	1.600	16.107	4.800	4.800	27.307	22.507
Timarlı Piyade (6 ay)	-	-	-	2.400	2.400	4.800	2.400
Timarlı Piyade (12 ay)	-	-	-	4.800	4.800	9.600	4.800

Birincil kaynaklardan çıkarılabilen kısıtlı veri, yukarıda inşa edilen bu maliyet bilgilerini destekler. 1106 (1695) yılında Habsburg sınırına yapılacak sefer için Erzurum eyaletinden asgari geliri 10.000 akçe olan timarlılar özellikle atlı biçimde çağırılmıştı.⁶³ Yukarıdaki masraf bilgilerine göre sipahinin sadece altı aylık at yemi ve iaşesi hesap edildiğinde dahi sefer masrafı 10.000 akçeyi geçmektedir. Dolayısıyla 10.000 akçenin altında geliri olan bir timarlıyı sipahi olarak sefere çağırarak çağın iktisadi gerçekleriyle uyumlu değildir. Merkezi asker sevkıyat mekanizması da bu durumun farkında olarak yıllık geliri 10.000 akçe altındaki timarlıları sefere çağırılmamıştır ki at beslemeye dahi gücü yetmeyecek kişiler sefer emriyle yola düşüp, daha cepheye varmadan parasız kalıp, disiplinsizliğe sebep olmasın.

Dönemin timar muamelesi yukarıdaki masraf cetvelinin timar bürokrasisinin kararlarına doğrudan yansıdığını göstermektedir. 1123 (1711) yılında Prut seferine çağırılacak eyaletler Rumeli, Özi, Bosna, Anadolu, Sivas, Karaman, Adana, Trabzon, Halep, Maraş, Erzurum ve Diyarbekir olarak belirlenmişti.⁶⁴ Bu eyaletlerin kılıç sayıları 1126 (1714) ve 1128 (1716) tarihli iki ibtida defterine göre 41.568dir.⁶⁵ Yani Prut seferine her timar kılıcından sadece

62 Bu kalem sefere giden timarlıların aile geçimliği için bir meblağ ayıracağı varsayımı doğrultusunda ve leventlerin ulufesi miktarına timarlılara eklenmiştir. Varsayımın olmadığı senaryo için en sağdaki sütun eklenmiştir

63 BOA. A. DVNS. MHM. d. 105, h. 144, 200; Silâhdâr Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme: İnceleme-Metin (1106-1133 / 1695-1731)*, haz. Mehmet Topal (Ankara: TÜBA, 2018), 120.

64 BOA. A. DVNS. MHM. d. 131, h.1, s. 5.

65 BOA. MAD. d. 7543 s. 6, 41-61 (Bu aralıkta yekün bilgisi olmadığından kayıtlar toplanmıştır. Ancak büyük bir ihtimalle bu toplama gerçek kılıç sayısının çok altında olan mahlul sayısını vermiştir), 69, 96, 118, 136, 144, 148, 162, 188, 202, 222, 240,

bir nefer gelse, hiç ek cebeli gelmese bile bu sayı en az 41 bin civarında olmalıydı. Ancak timar bürokrasisi sefere gelecek timar askeri sayısını cebelisiz rakamın yarısı bile olmayan 19.595 olarak tahmin etmişti.⁶⁶ Diğer yandan defterhane, gelire oranlı cebeli getirme aralıklarının, sıbyan ve mütekaidin ikame cebelisi haricinde uygulamıyor, sefere sadece kendisinin gelmesini yeterli buluyordu. Üstelik bu askerlerden sefere gelmeyenlerin, timarına talip birisi şikâyet etmediği sürece tek seferde dirliğini elinden almıyordu. Bütün bunlar merkezi timar organının, bir önceki asrın iktisadi şartlarına göre düzenlenmiş asgari sefer yükümlülükleri ve karşılığındaki yaptırımları uygulamadığını göstermektedir.

Yukarıdaki hesap II. Viyana hezimetini ve arkasından her sene tekrarlanan savaşların getirdiği iktisadi karmaşa ve enflasyon döneminde yapılmıştır. Ancak dönemin karakteristiğine baktığımızda Girit kuşatması yıllarında da Anadolu ve İstanbul'da isyanlar, Rumeli'de Erdel üzerinde yaşanan askeri çatışmalar benzer şartları oluşturmuş görünmektedir. 18. yüzyıla girildiğinde Prut, Mora, Peter-Varadin ve İran savaşları birkaç yıl arayla yaşanmış ve savaşın olmadığı yıllar ve bölgelerde bile tam seferberlik söz konusu olmuştur. Dolayısıyla araştırma dönemindeki piyasa ve iktisadi şartların Viyana hezimetini yıllarıyla benzer olması beklenir. Ancak yakın bir zamanda farklı bir metotla inşa edilen bir sefer masrafı verisi bu bulgularla çalışmaktadır.

Söz konusu araştırmaya göre 1073 (1663) yılında Uyvar muhasarasına yanında iki atlı cebeli getiren bir timarlı sipahinin 260 günlük iâşe, ibate ve teçhizat masrafı toplam 11.557 akçedir.⁶⁷ Makaledeki hesaplardan cebelilere ait masraflar çıkarılırsa sipahinin masrafı 2.000 akçedir.⁶⁸ Buna karşın makalenin Uyvar seferindeki at, kılıç, bürüme, cebe ve çadır için baz aldığı kaynaklarda uyumsuzluk ve metodunda meçhullük vardır. At fiyatlarını tespit ettiği en son kaynak seferden 20 yıl öncesine aittir.⁶⁹ Zırh fiyatlarını aldığı en son kaynak ise seferden 46 yıl öncesinde sonlanmaktadır.⁷⁰ İaşe ve yem giderleri için Uyvar dönemini içine alan sürsat ve kadı sicili verilerinden yararlanan makale, bu verileri hareket halindeki bir insan ve atın kalori ihtiyacını göz önünde bulundurarak hesaplamış ve günlük masrafı 10 akçe iâşe, 12 akçe yem olarak vermiştir.

Oysa 30 yıl sonrasında devletin ulaklar için baktığı atın günlük masrafı 39-52 akçe olarak belirlenmişti.⁷¹ Yine Uyvar seferinden 30 yıl sonra bir neferin günlük iâşe gideri 30 akçe olarak belirlenmişti.⁷² Dolayısıyla söz konusu makalenin 1073 (1663) yılı için referans aldığı fiyatlar ve temel aldığı kalori hesaplarında bir hata olmalıdır. Veyahut çok sıkı narh tedbirleri uygulanan İstanbul piyasasıyla Rumeli taşrası arasında 30 senelik süreç içerisinde

246, 258, 274, 286, 292, 302, 308, 312, 316, 326, 334, 342, 348, 356, 364, 362 (g, 101), 402, 412, 424, 430, 436, 444, 452, 458, 464, 484, 490, 496, 498, 500, 508, 564, 548, 556, 559, 561, 568, 572, 576, 584, 586, 600, 604, 610, 613, 614, 615, 617, 618, 623, 624; KK. d. 510; 6, 48, 86, 96, 106, 114, 120, 134, 140, 170, 198, 230, 238, 248, 254, 268, 284, 298, 302, 304, 306, 308, 318, 320, 324.

66 Kâtibin kendi topladığı yekun 17.873'tür. Ancak eyaletlerdeki timar sayısı olarak belirtilen rakamlar toplandığında 19.595 ettiğinden burada doğru olan hesaba itibar edilmiştir: BOA. A. DVNS. MHM. d. 131, h. 1, s. 5.

67 Orhan Kurmuş – Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "The Timar System: A Question Of Financial Viability, 1470-1670," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35/2 (2020), 550, 555.

68 Kurmuş – Yapucu, "A Question Of Financial Viability", 554.

69 Kurmuş – Yapucu, "A Question Of Financial Viability", 553, dp. 116.

70 Kurmuş – Yapucu, "A Question Of Financial Viability", 553, dp. 113.

71 Üsküdarî, *Vâkî'ât-ı Rûz-merre*, 4/348-349; 2/169.

72 BOA. C. AS. 598/25202-1, 3 (g. 1, 5).

de fiyatların 3 katından fazla arttığı fikrine sarılmamızdır. Bu hipotezi test etmek amacıyla dönemin İstanbul'undaki tüketici fiyat endeksinin değişimine baktığımızda 1663 yılında 5,15 olan endeksin 1693 yılında 7,42'ye yükseldiğini görürüz.⁷³ Yani İstanbul'daki temel ihtiyaç enflasyonu %30'dan biraz fazladır. Buna göre Uyvar seferi sırasında günlük 22 akçe olan yem ve iye harcamaının 1104 (1693) yılında 29-30 akçe olması gerekirdi. Halbuki iki masraf kaleminin bu yıllardaki toplamı 69-82 akçe arasındaydı.⁷⁴ Dolayısıyla ya söz konusu araştırmanın hesaplarında veya veri genişletmede temel aldığımız TÜFE hesaplamasında ciddi bir hata olmalıdır. Bahsi geçen TÜFE tablosu en az 20 senedir literatürde ciddi bir eleştiri almadan kullanılmaya ve şeriye sicillerindeki verilerle doğrulanmaya devam ettiğinden makalenin hatalı olması daha muhtemeldir.⁷⁵

6. 17. Yüzyıl Sonu İçin Tespit Edilen Masrafların 1645-1739 Dönemine Teşmili

17. yüzyıl sonlarındaki levent masraflarından hareketle inşa edilen sefer maliyet bilgisi İstanbul'daki TÜFE'nin değişimi oranında incelenen dönemin tümüne genişletildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 5: 17. Yüzyıl Sonu İçin Hesaplanan Tımarlı Askerin Sefer Masraflarının İstanbul TÜFE Değişimi Oranında 1645-1739 Arasına Teşmili⁷⁶

YIL	TÜFE	SİPAHİ (6 AY)	SİPAHİ (12 AY)	TİMARLI YAYA (6 AY)	TİMARLI YAYA (12 AY)
1645	3,95	7.042,92	11.981,49	1.277,63	2.555,26
1650	4,31	7.684,81	13.073,47	1.394,07	2.788,14
1660	6,01	10.715,94	18.230,06	1.943,94	3.887,87
1670	6,25	11.143,87	18.958,05	2.021,56	4.043,13
1680	7,66	13.657,92	23.234,99	2.477,63	4.955,26
1690	7,72	13.764,91	23.416,99	2.497,04	4.994,07
1700	7,94	14.157,17	24.084,31	2.568,19	5.136,39
1710	5,52	9.842,26	16.743,75	1.785,44	3.570,89
1720	7,38	13.158,68	22.385,67	2.387,06	4.774,12
1730	6,2	11.054,72	18.806,39	2.005,39	4.010,78
1739	8,35	14.888,21	25.327,96	2.700,81	5.401,62

73 Endeksler Şevket Pamuk'un Devlet İstatistik Kurumu'ndan yayınlayıp sonradan güncellediği tablodan alınmıştır: Pamuk, "1.1. İstanbul'da Tüketici Fiyatları Endeksi, 1469-1918".

74 Bkz. Üsküdarı, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, 4/348-349; 2/169; BOA. C. AS. 598/25202-1, 3 (g. 1, 5).

75 Bkz. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler: 1469-1998* (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 40-42, 48-49; Mehmet Genç - Erol Özvar (ed.), *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler* (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), CD eki içindeki tablolar; Pamuk, "1.1. İstanbul'da Tüketici Fiyatları Endeksi, 1469-1918".

76 Tablo 4'teki ulufe hariç hesaplanan masraflar, Pamuk'un TÜFE rakamları doğrultusunda 10 yıllık periyotlarla teşmil edilmiştir: Pamuk, "1.1. İstanbul'da Tüketici Fiyatları Endeksi, 1469-1918". Tablonun daha fazla büyümemesi adına aradaki yılların bilgisi gösterilmemiştir.

Güçlü piyasa kontrol mekanizmalarıyla korunan İstanbul'daki TÜFE değişiminin taşradan cepheye geçen timar askerinin masraflarına doğrudan yansması beklenemez. Ancak yüz yıllık süreç içerisindeki genel enflasyon eğilimlerinin aşağı-yukarı yüzde onluk bir sapmayla timar masraflarına yansması kabul edilebilir. Nitekim Ceylan'ın Manisa ve Antep fiyatlarıyla ilgili bulguları İstanbul TÜFE'siyle son derece uyumludur. Bu bilgiler ışığında 1062 (1652) ve 1065 (1655) sefer yoklamalarında yer yer rastlanılan 2,5-3 bin akçelik dirlik mutasarrıfları atsız bir şekilde 12 ay seferde kalabilecek meblağa sahiptir. Ancak bu timarlılar reelde 4-5 bin akçe gelire sahip olsalar bile at masrafına yetişemeyeceklerdir. Sonraki seferlerde 12 ay eşebilmenin asgari şartı atsız timarlılar için 4-5 bin akçe gelire sahip olmaktır. Timarlı sipahinin tüm yıl cephede kalmasının asgari şartı ise 17-25 bin akçelik reel mali geliri tasarruf etmesidir.

Timarlıların gelirlerinin bu şartları ne kadar sağladığı konusunda eyalet ve sefer yoklamalarındaki nominal gelirlere %50-60 civarında bir ekleme yapılarak reel gelire dair sapması çok yüksek bir fikir yürütülebilir. Buna göre defterlerdeki 3.000 akçelik timarların gerçek geliri 4.500 veya üstü, yani sefere en azından atsız gelebilecek seviyede olmalıdır. Ancak reel gelirin hesaplanması için yeterli miktarda ve sağlıklı veri tespit edilememektedir. Dolayısıyla buradaki hesaplamalar bir ayağı tahmine dayalı yaklaşık rakamlar olarak düşünülmelidir.

SONUÇ

Ortalama bir timar askerinin sefer masrafının izini, 17. yüzyılın ortalarındaki iki yoklamadan başlayarak süren bu makale, takip edilen bilgiyi 17. yüzyıl sonlarında yakalamıştır. Birçok işleme tabi tutularak bulunan masraf bilgisine göre 17. yüzyıl sonunda atsız ve kötü teçhizatla savaşa gelecek en alt seviye bir timarlının cephede 6 ay geçirmesinin asgari maliyeti senelik 2.500 akçe civarındadır. Dönem şartlarında daha muhtemel olan atla gelip en az birkaç seneye yayılan çatışmalarda yıl boyunca cephede kalan bir timarlı sipahinin maliyeti ise yıllık 23.500 akçedir. Çalışmada derlenen veri, literatürde kabul gören TÜFE tablosu çerçevesinde Girit kuşatmasının başlarından 1. Mahmud dönemi başlarına dek genişletilmiştir. Oluşturulan grafiğin dayandığı gelir-gider kalemleri, 17. yüzyıl sonlarında ortalama bir timarlının standartlarını belirlemeye yönelik genel izlenimlerdir. Bir timarlının timarında gerçekleşecek gelir dalgalanmalarının dışında cephede ganimet elde etme, atını kiraya verme, mal-ı mefkut gibi farklı gelirleri olabileceği gibi, savaşta atını veya teçhizatını kaybetme, yolda soyulma gibi olağanüstü giderleri de olabilir. Timar dışındaki ekstra gelirlerin burada üretilen tabloları değiştirme ihtimali varsa da bu konuya ışık tutacak bir kaynak henüz keşfedilmemiştir. Böylesine bir keşif gerçekleşene kadar bu tür verilerle iktifa etmek durumundayız.

Makalede derlenen olağanüstü gelir ve giderden arındırılmış verinin gösterdiği kadarıyla, dönem kayıtlarında geçen 10 bin akçelik gelirden sonra yardımcı cebeli getirme zorunluluğu 17. yüzyılın son yarısının iktisadi gerçeklerine uymamaktadır. Zira bir sipahinin yıl boyu cephede kalma maliyeti 10 bin akçenin üstünde bir rakam olan 12.000 ila 25.000 akçe arasında dalgalanmaktadır. Bu bilgiye göre bir sipahi 1690 yılında ancak 23.500 akçenin üzerinde sahip olduğu gelir mesabesinde yardımcı cebeli getirebilirdi. Halbuki bu döneme ait elimizdeki

iki sefer yoklamasında timar gelirlerinin ezici çoğunluğu, o yıllar için 15.000 akçe civarında hesaplanan, asgari limitin altındadır (Tablo 2 ve 5). Bu durumda kanunnamelere atf yapan dönem kaynaklarının zikrettiği cebeli getirme sınırları, ancak timarlıların yaya olarak veya çok ucuz ve kötü haldeki beygirleri yetersiz besleyerek sefere geldiği durumlarda geçerli olabilir. Zira sefere yaya gelme maliyeti bu yıllarda senelik 3.000 akçe civarındadır. Zikredilen cebeli limitleri harfiyen uygulandığında ise gelen timar askerinin en azından bir kısmının sipahi (süvari) olmaması meselesi ortaya çıkar. Dolayısıyla timar sisteminin bir önceki yüzyıla nazaran çok az miktarda veya eksik teçhizatlı asker çıkarmasının altında, timara hariçten girenlerden önce iktisadi nedenler aranmalıdır.

Yoklamalarda bulunan savaşa iştirak etmiş timar gelir ortalamalarının, sancak derdestlerindeki ortalamaların üzerinde olması, savaş masrafına güç yetirebilenlerin gelip güç yetiremeyenlerin geri durduğu izlenimini verir (Tablo 1 ve 3). Keza cephede yoklanan sancakla savaş bölgesi arasındaki mesafe uzadıkça gelir ortalamalarının artması timarlıların iktisadi durumunun sefere iştirakte ne denli etkili olduğunu gösterir. Ayrıca defterhanenin sefer planlamasında, sancaklarda var olan kılıçların yarısından daha az timar askeri beklemesi bu iktisadi gerçeğin timar bürokrasisi tarafından tanındığının göstergesidir.

Girit seferine katılan Rumeli timarlılarının gelir dağılımına bakıldığında timar askerinin en az yarısının gelirinin ikame cebelisi gönderme ve at besleme limitinin altında olduğu görülür (Tablo 2 ve 5). Burada derlenen masraf verisiyle beraber bu bilgi, Rumeli'nin iki seferde de timarlılarının yarısından fazlasının adaya yaya bir biçimde gönderdiğine işaret eder.

Makalede derlenen verinin işaret ettiği başka bir hakikat, timar askerinin leventlerden ucuz olduğudur (Tablo 4). Timarlılar hakkında; seferlere beklenenden daha az iştirak etmeleri, cebeli getirmemeleri, eksik teçhizatla veya kötü beygirlerle savaşa gelmeleri gibi dönem kaynaklarında vurgulanan şikayetler bilinmektedir. Ancak bu sorunlarına rağmen, burada değinilmeyen ve varlığını sürdüren farklı ekonomik faydalarıyla beraber; asker teminindeki görece ucuzluğu, 18. yüzyıla henüz giren Osmanlılar gözünde timarı hala sürdürülebilir maliyette bir sistem olmaya devam ettirmiş görünmektedir.

Araştırma & Yayın Etiği: *Kadim*, yazım ve dil editörünce kaleme alınan işbu makalenin yayın sürecinde kör hakemlik müessesesini titizlikle işletilmiştir. Editör, makalenin tüm editoryal işleyişini yürütmüş, bu esnada yazar sürecin tamamen dışında tutularak COPE yayın etiği prosedürlerine riayet edilmiştir (Committee on Publication Ethics Council, *COPE Guidelines: A Short Guide to Ethical Editing for New Editors*, Verison 3, (Eastleigh: May 2019), 8). Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyan & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: *Kadim* meticulously employed blind peer reviewing in the publication of this article, written by the writing and language editor. The editor carried out the editorial workflow, and the author was excluded entirely from the process. The COPE's publication ethics procedures (Committee on Publication Ethics Council, *COPE Guidelines: A Short Guide to Ethical Editing for New Editors*, Verison 3, (Eastleigh: May 2019), 8). Two or more blind peers reviewed this article, and an *iThenticate* scan generated a report for potential plagiarism and similarity. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri II Ahmed (AE. SAMD. II).

Ali Emiri Mehmed IV (AE. SMMD. IV).

Ali Emiri Mustafa II (AE. SMST. II).

Ali Emiri III Ahmed (AE. SAMD. III).

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi (D. BŞM.).

Bab-ı Defteri Cebelü Bedeliyesi Defterleri (D. BŞM. CBL. d.), nr. 17459; nr. 17469; nr. 17473; nr. 17477; nr. 17441.

Cevdet Askeriye (C. AS.).

Cevdet Bahriye (C. BH.).

Defterhane-i Amire Timar Zeamet (Ruznamçe) Defterleri (DFE. RZ. d.), nr. 1173.

İbnülemin Timar ve Zeamet (İE. TZ.).

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d.), nr. 538; nr. 612; nr. 4650; nr. 6497; nr. 7543.

Mühimme Defteri (A. DVNS. MHM. d.), nr. 105; nr. 131; nr. 133; nr. 134.

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.), nr. 786.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA. d.), nr. 5211.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKG. KK.)

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.), nr. 473; nr. 491; nr. 555; nr. 556; nr. 557; nr. 433; nr. 583; nr. 564; nr. 593; nr. 445; nr. 467; nr. 471; nr. 551; nr. 497; nr. 500; nr. 528; nr. 532; nr. 561; nr. 525; nr. 511; nr. 515; nr. 440; nr. 582; nr. 543; nr. 483; nr. 506; nr. 576; nr. 437; nr. 443; nr. 459; nr. 461; nr. 464; nr. 468; nr. 572; nr. 429; nr. 431; nr. 452; nr. 513; nr. 518; nr. 527; nr. 550; nr. 435; nr. 494; nr. 570; nr. 580; nr. 426; nr. 558; nr. 588; nr. 591.

2. Tez, Makale, Kitap

Aksan, Virginia. H. *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*. Londra: Pearson, 2007.

Ayn Ali Efendi. *Kavânin-i Âl-i Osmân der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*. TBMM Kütüphanesi, Yazmalar nr. 26/1.

Barkan, Ömer Lütfi. "Timar". *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*. 12-1/286-333. Ankara: M.E.B. Yayınları, 1979.

- Barkan, Ömer Lütfi. "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri-I". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 2/1 (1940), 1-59.
- Barkan, Ömer Lütfi. *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1943.
- Ceylan, Pınar. "Osmanlı Terekelerinden Fiyat Tarihine İlişkin Bazı Gözlemler". *İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar*. ed. Ulaş Karakoç – Alp Yücel Kaya, 303-327. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Çakmak, Ömer. "Narh ve Nizâm Kayıtlarına Göre İstanbul'da Koyun Eti Fiyatları ve Ücretlerle Karşılaştırılması (1778-1857)". *Kadim* 2 (Ekim 2021), 69-90.
- Darling, Linda T. "Historicizing the Ottoman Timar System: Identities of Timar-Holders, Fourteenth to Seventeenth Centuries". *Turkish Historical Review* 8 (2017), 145-173.
- Darling, Linda T. "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century: Part II, Including the Seventeenth Century". *Osmanlı Araştırmaları* 45 (2015), 1-23.
- Emecen, Feridun M. "Cebelü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. *Sultanın Ordusu: 1715 Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.
- Fodor, Pál. *The Business of State: Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1580s -1615)*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018.
- Gelez, Philippe. "The End of the timar System in Bosnia, 18th - 20th Century". *Osmanlı Araştırmaları* 60 (2022), 97-138.
- Genç, Mehmet – Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.
- Howard, Douglas. *The Ottoman Timar System and its Transformation 1563-1656*. Bloomington: Indiana University, The College of Arts and Sciences, Doktora Tezi, 1987.
- İnalcık, Halil – Quatert, Donald. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. 2 Cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Kurmuş, Orhan – Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay. "The Timar System: A Question of Financial Viability, 1470-1670". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35/2 (2020), 521-576.
- Özcan, Abdülkadir. "Sekban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/326-328. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Pamuk, Şevket. "1.1. İstanbul'da Tüketici Fiyatları Endeksi, 1469-1918". Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Erişim 22.03.2024. https://ata.bogazici.edu.tr/sites/ata.boun.edu.tr/files/faculty/sevket.pamuk/database/1.1._tablo_istanbulda_tuketici_fiyatlari.pdf
- Pamuk, Şevket. *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler: 1469-1998*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

- Punar, Bünyamin. *Askeri Dönüşüm Çağında Osmanlı Timar Sistemi (1645-1739)*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa. *Nusretname: İnceleme-Metin (1106-1133 / 1695-1731)*. Haz. Mehmet Topal. Ankara: TÜBA, 2018.
- Soyudoğan, Muhsin. *Reassessing the Timar System: The Case Study of Vidin (1455- 1693)*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Türkal, Nazire Karaçay. *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa: Zeyl-i Fezleke (1065 / 22 Ca 1106 – 1654 / 7 Şubat 1695)*. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Ünal, Mehmet Ali. *Zafer Sabahında Padişahın Gazilere Mükâfat: 1696 Taribli İn'âmât Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.
- Üsküdarî Abdullah Efendi. *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*. ed. Muzaffer Doğan, Recep Ahışalı, Erhan Afyoncu, Mahmut Ak. 4 Cilt. Ankara: TÜBA, 2017.